

Академік В.А.Смолій (Київ)

ВІКТОР ДАНИЛЕНКО: ВЧЕНИЙ І ПЕДАГОГ. СЛОВО ПРО ЮВІЛЯРА

Кожна творча людина прагне самореалізації. Про неї свідчать висока продуктивність праці, успішне втілення задумів, професіоналізм, очевидні позитивні результати своєї творчості, що дають непідробне задоволення від виконаної справи. Супутніми ознаками діяльності вченого є визнання наукової громадськості, колег, освітян, що наочно доводить – ця людина займається улюбленою справою і знайшла своє місце в житті. Все це можна сказати про Віктора Михайловича Даниленка, чий ювілей відзначаємо нині.

Народився Віктор Михайлович 25 листопада 1949 р. у с. Карапиші Миронівського району Київської області у селянській родині. Після школи юнак обрав престижну на той час професію учителя. По закінченні Ржищівського педагогічного училища він, як власник «червоного» диплома, отримав дозвіл на вступ до вищого навчального закладу. У 1969 р. Віктор Даниленко вступив на новостворений історико-педагогічний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О.М. Горького. З того часу він пов'язав своє майбутнє з фахом історика.

Життєвий шлях В.М. Даниленка пролягав через різні часи, коли періоди суспільних трансформацій чергувалися з періодами стабілізації. Дитинство ТА юність були позначені корінними соціальними змінами. Народився у сталінську добу, юність проходила в роки «хрущовської відлиги», молодість припала на консервативний поворот у суспільно-політичному житті держави. Хоча спрямованість цих змін була майже одновекторна, а їх діапазон і потенціал обмежені, у такі часи молодій людині важко визначити свої суспільно-політичні орієнтири. Проте Віктор достойно пройшов випробування цими змінами.

Нелегко було у матеріально-побутовому плані. Сім'я насправді бідувала, батькам-колгоспникам було непросто забезпечити своїх п'ятьох дітей. Донині Віктор Михайлович завдячує своїй старшій сестрі Вірі, завдяки якій та батькам він і брат Василь змогли здобути вищу освіту.

З 1974 р. життя В.М. Даниленка безперервно (за винятком служби у збройних силах у 1976-1977 рр.) пов'язане з Інститутом історії Академії Наук України (нині – Інститут історії України Національної академії наук України).

Після брежнєвського «застою» глибші перетворення принесла горбачовська «перебудова». Розпад Радянського Союзу та становлення незалежної України, суспільно-політична нестабільність також створювали чимало проблем ученому як матеріального, так і морально-етичного плану. В.М. Даниленко гідно витримав середину 90-х років, коли науковці Інституту місяцями не отримували зарплату, не впадав у крайнощі і не покинув улюблену справу.

Погляньмо на біографію ювіляра: траєкторія його професійного шляху – це переважно одна висхідна лінія. Незважаючи на суспільно-політичну обстановку, і в навчальних закладах, і в Інституті він займався перш за все науковою і освітньою діяльністю, а не кон'юнктурними справами, що приносять тимчасові дивіденди. А, як відомо, що посієш – те й пожнеш. Нині це яскраво видно.

«Посів» Віктора Михайловича, що спирається на міцний науковий ґрунт, нині проростає розмаїттям праць (у науковому доробку ученого їх понад 500), новаторськими підходами, хронологічною і тематичною універсальністю історика, широкою організаторською роботою, плідною науково-педагогічною діяльністю.

За 35 років перебування в Інституті В.М. Даниленко пройшов усі щаблі наукового і кар'єрного зростання – від аспіранта до члена-кореспондента НАН України, від молодшого наукового співробітника до завідувача відділу. Увесь цей час він наполегливо працював і працює над розв'язанням складних науково-теоретичних проблем історичної науки, ґрунтовно досліджує непрості сторінки минулого, своїми працями проливаючи світло на маловідомі, дискусійні моменти вітчизняної історії.

Сфера наукових зацікавлень В.М. Даниленка досить широка. Хронологічно вона охоплює період з другої половини ХІХ ст. до сучасності, а тематично варіюється від соціально-політичної історії до історії культури та біографістики. Особливий інтерес ювіляр виявляє до таких сторінок нашого минулого, як історія інтелігенції, освіти, науки, церкви, «українізації», міжнародні культурні взаємини, видатні постаті історії української культури, освіти, науки (В.Дурдуківський, В.Вернадський, С.Смаль-Стоцький, П.Холодний). Творчий універсалізм науковця – результат ґрунтовної вузівської освіти, ретельного вивчення джерел, ерудиції та наполегливості у вирішенні поставлених завдань.

Про високий науковий рівень ученого свідчить той факт, що фактично жодна колективна монографія, підготовлена в Інституті за роки незалежності України, не обходилася без участі В.М. Даниленка. Серед таких фундаментальних колективних праць слід назвати

«Сталінізм на Україні: 20–30-і роки» (1991), «Історія України: Нове бачення» (1996), «Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.)» (1997), «Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001)» (2001), «Політичний терор і тероризм в Україні: ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси» (2002); ««Українізація» 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки» (2003); «Голод 1932–1933 років в Україні: Причини та наслідки» (2003); «Україна і Росія в історичній ретроспективі. Т.2. Радянський проект для України» (2004); «Історія українського селянства. Нариси» (2006), «Державотворчий процес в Україні. 1991–2006» (2007), «Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності» (2008).

В.М. Даниленко – дослідник сучасний. Вийшовши з радянської історичної школи, Віктор Михайлович послідовно, методично і глибоко освоюючи нові можливості джерельної бази, відійшов від вульгаризованих схем матеріалістичної філософії, перебудувався в нових умовах і упевнено почуває себе в сучасній поліметодологічній і плюралістичній історичній науці. Він тонко відчуває динаміку суспільних процесів, виступаючи як їх учасник, і спостерігаючи за ними як дослідник. Він свідомий того, що кожна епоха створює свою уяву про історичне минуле. Нерідко цитує слова геніального вченого, нашого земляка, засновника, організатора і першого президента Української академії наук Володимира Вернадського, який у статті «З історії ідей» (1912) писав: історія науки «повинна критично укладатися кожним науковим поколінням і не тільки тому, що міняються запаси наших знань про минуле, відкриваються нові документи або віднаходяться нові прийоми реставрування того, що було. Ні! Необхідно знову історично виходити в минуле, тому що завдяки розвитку сучасного знання, в минулому здобуває значення одне і втрачає інше. Кожне покоління наукових дослідників шукає і знаходить в історії науки відображення наукових течій свого часу. Рухаючись вперед, наука не тільки створює нове, але й неминуче переоцінює старе, пережить».

В інтелектуальній біографії ювіляра, на нашу думку, можна окреслити два умовні періоди – 1) кінець 1970-х – сер. 1990-х років та 2) середина 1990-х років і до сьогодні. Власне, як під час першого, так і другого періодів В.М. Даниленко тримається магістрального напрямку – соціокультурна історія. Однак якщо спочатку превалювала «культурна» історія, то нині домінує історія соціальна.

Становлення Віктора Михайловича як історика відбувалося на дослідженні періоду 1920-х – 1930-х років, зокрема, українсько-російських культурних зв'язків, ліквідації неписьменності, культурного розвитку робітничого класу та ін. Розглядалися як проблеми власне

культури, так і державної політики щодо культури, освіти, науки, інтелігенції. З початку 1990-х років такі праці набули особливої актуальності, адже слово правди про українську культуру та її інтелектуальну еліту сприяло формуванню національної свідомості. Вони стали суттєвим внеском у розвиток вітчизняної історичної науки і знаходили відгук не тільки в Україні, а й за її межами. Зокрема, у рецензії Джона С. Решетара-молодшого, професора Сіетлського університету США зроблено всебічний аналіз і дано позитивну оцінку монографії В.М. Даниленка, Г.В. Касьянова, С.В. Кульчицького «Сталінізм на Україні: 20–30-і роки» (1991). «Незважаючи на недоліки, – писав рецензент, – це помітна праця, більш ніж неприємна хроніка жахливого злочину, здійсненого проти українського народу. Це спокійний і детальний обвинувачувальний вирок сталінізму і його адміністративно-командній системі, чий ефект зберігся на десятиліття по смерті диктатора. Ця робота роздумує про велику справжню образу українців, спричинену довготривалими наслідками патології сталінізму. Вона пояснює походження і тривалість масової деформації цінностей, моралі, зради, та інституції, що їх радянська політична влада нанесла Україні».

Співробітники очолюваного В.М. Даниленком відділу виступили основою авторського колективу при написанні узагальнюючої праці ««Українізація» 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки» (2003). В ній на широкому джерельному матеріалі розглянуто задум «коренізації», українізаційні процеси в Україні, на Кубані, в населених українцями регіонах Росії, спроби зукраїнізувати РСЧА та ін.

Значні напрацювання з історії української культури, освіти, науки допомагають ученому рельєфніше показати сучасний стан культурно-освітньої сфери, середньої і вищої школи, суперечностей наукового життя, літератури, інформаційної сфери, мистецтва у колективній монографії «Державотворчий процес в Україні. 1991-2006». У послужному списку ученого участь як автора та відповідального секретаря 5-го тому «Історія української культури».

У середині 1990-х рр. В.М. Даниленко розширює власне дослідницьке поле. Не полишаючи 1920-ті – 1930-ті рр., учений звертається до історії української культури усього ХХ століття («Історія України: нове бачення» (1996)), повертає із забуття постаті діячів, чий внесок в історію применшувався або замовчувався – «Академік Степан Смаль-Стоцький: Життя і діяльність. 1859-1938 рр. (1996, у співавт.); «Володимир Дурдуківський – педагог, критик, громадський діяч (1874–1938)» (2000, у співавт.) та ін.

До незаперечних заслуг В.М. Даниленка слід віднести уміння генерувати ідеї, продукувати науково-дослідницькі теми, які б мали суспільну актуальність, модернізували вітчизняну історичну науку і дозволяли їй не відставати від європейського рівня. Новизною і оригінальністю постановки дослідницьких завдань відзначалися такі сформульовані ученим науково-дослідні теми, як «Українська культура ХХ ст.: соціально-політичні аспекти», «Культура українського народу як чинник національно-державного розвитку (ХХ ст.)», «“Українізація” як чинник суспільно-культурного життя в Україні (ХХ ст.)», що досліджувалися протягом 1990-х рр.

В.М. Даниленку належить ідея підготовки і видання біобібліографічного довідника «Українські історики», чотири випуски якого вже побачили світ. Учений звернув увагу на той факт, що у радянському суспільстві, де «історію творили маси», історична наука була безособова. Той, хто писав історію, залишався здебільшого «поза кадром». Тож сьогодні дані біобібліографічні праці користуються особливою популярністю і незамінні для історіографів, біографістів.

Портрет вченого буде неповним без оцінки такої складової його діяльності, як організатора науки. До цієї категорії нинішній ювіляр потрапив у 1990 р., коли в Інституті історії очолив новостворений сектор історії української культури, згодом перетворений у відділ історії культури українського народу. 2002 р. він був реорганізований у відділ історії України другої половини ХХ ст. За посадою завідувача відділу приховується не лише науково-організаційна діяльність, а й вдумлива щоденна координаційна робота, яка потребує самовіддачі. Це і велика відповідальність за професійну долю підлеглих.

Уміння гармонійно поєднати стратегічні завдання та інтереси відділу та Інституту з професійними зацікавленнями співробітників – одна з характерних рис В.М. Даниленка як керівника. За таких обставин і результати роботи вагомі. Зокрема, трирічні науково-дослідні теми відділу історії української культури, що виконувались під його керівництвом, завершувались понад сотнею публікацій, кількома монографіями, захищеними дисертаціями. І все це відбувалось у середині 1990-х років, коли, повторимось, науковці тривалий час не отримували заробітної плати. Небагатьом керівникам вдається на «голому» ентузіазмі згуртувати колектив. Обіймаючи відповідальні посади В.М. Даниленко залишився чуйною і доброзичливою людиною, який у кожному співробітнику бачить людину, творчу особистість.

Посаду завідувача В.М. Даниленко поєднує зі значною редакторською роботою. Вчений входить до складу головних редколегій

таких фундаментальних видань як «Енциклопедія історії України», «Історія української культури» в 5-ти томах та ін. Він є відповідальним редактором збірника статей відділу «Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика» (вип.1 – 14), входить до складу редколегій таких видань, як «Український історичний журнал», «Український селянин», «Пам'ять століть», «Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв», «Історіографічні дослідження в Україні», «Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова» (серія №6: історичні науки), «Література і культура Полісся», «Український історичний збірник» та ін.

Завершена дослідницька праця, наука як вид діяльності неможливі без проведення значної науково-пошукової роботи, яка передує публікації. В.М. Даниленко проявив себе і на цій ниві. «Документи і матеріали – це категорія вічна», – любить повторювати ювіляр, знаючи справжню цінність джерел для дослідження історії. Першою археографічною публікацією, підготовленою за участі Віктора Михайловича, став збірник документів і матеріалів «Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 – червень 1941 рр.» (1986), згодом побачили світ «Культурне будівництво в Українській РСР, червень 1941–1950 рр.» (1989) та ін. Нині під його керівництвом підготовлено збірник документів і матеріалів «Суспільні умови формування Народного руху України (1980-ті рр.). До 20-ї річниці створення Народного Руху України».

Зміни в структурі Інституту історії України в 2002 р. – репрофільювання відділу історії культури у відділ історії України другої половини ХХ ст. – не зменшили наукової продуктивності історика. Першочерговим завданням для своїх підлеглих В.М. Даниленко поставив наближення історичної науки до європейського і світового рівня, розширення інструментарію і тематичного поля досліджень. Відділ одразу взявся за розробку цікавої і складної теми «Повсякденне життя в Україні у повоєнний період (друга половина 40-х – середина 50-х рр. ХХ ст.)», виступивши піонером даного напрямку в Інституті. Результати новітніх напрацювань очолюваного В.М. Даниленком відділу з повоєнної історії знайшли відображення у підготовленій до друку колективній монографії «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії».

Усе велике помічається на відстані. Саме через роки можна побачити паростки нового, новаційного, що суттєво змінює майбутнє, дає про себе знати на повний голос через певний час. Вже сьогодні помітно, що Віктор Михайлович має учнів, чий науковий стиль позначений значним впливом їхнього вчителя. Про представників наукової школи

В.М. Даниленка можна говорити як про нове покоління істориків, які мають характерний науковий почерк, ставлять перед собою амбітні цілі, займаються новітніми перспективними напрямками досліджень.

Нині про В.М. Даниленка можна говорити як про організатора наукової школи «Соціальна історія України ХХ ст.». У його працях, працях його учнів та послідовників на основі теоретико-методологічного синтезу історії та соціології всебічно аналізується історія українського суспільства ХХ ст., його трансформації, історія соціальних структур, процесів і явищ. Велика увага приділяється вивченню історії освіти, науки, культури, української мови, церкви, соціальних та міжнародних відносин, повсякденного життя конкретних людей і конкретних соціальних і національних груп, умов життя та праці людей, побуту. Об'єктом вивчення є як історія конкретних соціальних явищ, так і цивілізаційні «процеси великої тривалості», соціальні рухи.

Яскравий приклад В.М. Даниленка як соціокультурного історика – останні публікації ученого з проблем історії радянської України другої половини ХХ століття, зокрема колективна монографія «Україна і Росія в історичній ретроспективі. Т.2. Радянський проект для України» (2004), відповідні розділи праць «Історія українського селянства. Нариси» (2006), «Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності» (2008). За процесами інтернаціоналізації економіки, соціально-демографічного «розщеплення», провінціалізації української культури, закамфльованих у привабливі слова, паради і фестивалі «дружби народів», учений показав справжній зміст цих процесів, їх відображення на мікрорівні. Дослідник проводить чітку грань між державною політикою як декларацією намірів і реальним становищем, коли за «зростанням добробуту» приховувалось збільшення статків перш за все державної і партійної номенклатури, за розквітом дружби народів ховалася денационалізація, втрата традицій, падіння рівня духовності, за зростанням рівня освіченості невпинно насаджувався комплекс меншовартості. За складними політичними процесами, закулісною боротьбою у «верхах», політичними програмами і рішеннями з'їздів КПРС учений показує далеке від високої політики повсякденне життя населення, пріоритетом для якого залишалася стратегія виживання. Учений комбінує стиль свій викладу, застосовуючи прийоми як «історія згори», так і «історія знизу».

Важко не погодитись з ученим, який влучно підмітив про 1950-ті роки: «Саме в ці роки під українство було закладено міни уповільненої дії, але страшної сили, які були спрямовані на його розклад з середини. Водночас у перспективі вони могли позитивно вплинути (а так і сталося)

на потенційні можливості українства. Саме в 1950-ті роки Україна одержала тези ЦК КПРС до 300-річчя «возз'єднання» України з Росією, якими багато хто керується і нині, закон про зв'язок школи з життям, а також всуціль зросійщений і «очищений» від корінного населення Крим».

Науковий доробок В.М. Даниленка за 35 років його наукової діяльності не є однозначним, що, вочевидь, і є ознакою справжнього таланту, індивідуального хисту. Він нерідко повторює думку, що найближче до історичної правди, істини стоїть той вчений-історик, якого критикують, яким невдоволені представники різних шкіл, напрямів і течій, особливо політико-ідеологічного спрямування.

Високий професіоналізм і вагомі наукові здобутки, широка організаційна робота, успіхи науково-педагогічної діяльності вченого не залишилися непоміченими науковою громадськістю. Неодноразово він отримує різноманітні відзнаки, нагороди і звання: «Заслужений діяч науки і техніки України» (1996), «Лауреат премії ім. М.С. Грушевського НАН України» (1999), «Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки» (2001). У 2003 р. його наукові досягнення на ниві історичної науки були гідно оцінені науковою елітою України – В.М. Даниленка було обрано член-кореспондентом НАН України за спеціальністю «Історія України».

Чільне місце у науковій біографії ювіляра посідає викладацька робота. Після захисту докторської дисертації (1990) та отримання звання професора (1995) Віктор Михайлович паралельно займається і науково-педагогічною діяльністю. Майже 15 років він викладає в Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова, а з 2005 року очолює там кафедру історії та етнополітики. Одночасно В.М. Даниленко читав спецкурси на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Вчений любить виступати перед молодіжною аудиторією. Він спонукає студентів спільно думати, мислити, порівнювати, аналізувати, робити власні висновки. Його ніколи не влаштовував нейтральний, тим більше байдужий слухач. Як лектор, вчений завжди прагне до того, щоб його почули і зрозуміли.

Базова педагогічна освіта, людяність, високий професіоналізм обумовили високу якість підготовленої зміни, продуктивність аспірантів та здобувачів наукового ступеня. Під керівництвом Віктора Михайловича близько 40 осіб захистили кандидатські і докторські

дисертації. Нині вихованці Віктора Михайловича працюють майже по всій Україні*.

Багаторічний педагогічний досвід та значний багаж опрацьованого матеріалу спонукали ученого виступити в ролі автора чи співавтора підручників і навчальних посібників з історії нашої Батьківщини для середніх шкіл та вузів. Серед таких праць слід назвати «Історія України. Посібник для вступників до вузів» (1993, у співавт.), «Всесвітня історія XX ст. Навчальне видання» (1994, у співавт.), «Історія України. Хронологія основних подій» (1995, у співавт.), «Історія України. Навчальний посібник. (2000, 2001, 2002, у співавт.), «Історія України. Навчальний посібник для 10 кл. середньої школи». (2002, у співавт.) та ін. Власне, майже у кожній науковій праці В.М. Даниленка міститься дидактичний елемент. Цілком заслужено історик входить до складу науково-методичної комісії з підручників історії для загальноосвітніх шкіл при Міністерстві освіти і науки України. За внесок у розвиток вищої освіти він нагороджений знаком «Петро Могила» Міністерства освіти і науки України (2009).

Неодноразово Віктор Михайлович Даниленко працював головою Державної екзаменаційної комісії на історичному факультеті Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, Волинського національного університету ім. Лесі Українки, Вінницького національного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського, Київського національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. В.М. Даниленко працює у складі двох спеціалізованих рад по захисту докторських і кандидатських дисертацій.

Оцінка діяльності В.М. Даниленка була б неповною, якби не згадати про його громадську активність. Впродовж усіх років свого свідомого життя він завжди займався громадською працею. Ще у 60-ті роки ХХ ст. він був комсоргом, головою профкому педагогічного училища у Ржищеві, згодом секретарем комсомольської організації факультету Київського державного педагогічного інституту ім. О.М. Горького, штатним секретарем комітету комсомолу Інституту. А це посада неабияка. Навіть з «рекомендацією» впливових осіб на ній утриматися важко, якщо не користуєшся у студентській молоді авторитетом, не маєш необхідних рис характеру. В Інституті історії

* З творчим доробком аспірантів, докторантів, послідовників його наукової школи можна ознайомитись у спеціальному випуску «Наукових записок Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: історія. Вип. XVII» (2009 р.).

України він був комсоргом, головою групи народного контролю, секретарем партійної організації Інституту. Енергійність, авторитет, організаторські здібності і донині прислужуються ювіляру – ось вже 18 років він очолює профспілкову організацію Інституту історії України. Важко перелічити безліч інших виконаних і виконуваних В.М. Даниленком громадських доручень.

При спілкуванні з вченим впадають у вічі та викликають симпатію такі його риси, як тактовність, високий професіоналізм, людяність, тонке почуття гумору, щирість, загострене відчуття справедливості. Тут помітно батьківське виховання, плоди педагогічної освіти та наставників. Віктор Михайлович з теплотою і повагою відгукується про своїх Вчителів, на яких щастило. Значний вплив на становлення молодого науковця свого часу зробили доцент Київського педагогічного інституту ім. О.М. Горького Григорій Васильович Січкара, а в Інституті історії його науковий керівник – професор Пантелеймон Петрович Гудзенко, чий портрет постійно знаходиться на робочому столі ученого. Природно, що маючи добру підготовку і формуючись у середовищі професіоналів і особистостей, сьогодні Віктор Михайлович є авторитетом для молодого покоління, наставником, готовим з відкритою душею йти назустріч спраглим до науки молодим ученим. «Бути корисним для людей і завжди залишатися людиною» – так можна коротко сформулювати життєве кредо Віктора Михайловича Даниленка.

У сім'ї Даниленків двоє синів, які, до речі, своє майбутнє також пов'язують із гуманітарними науками. Він надзвичайно гордиться ними – Олександром – доцентом Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Святославом – студентом-випускником Київського національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Нині ювіляр переживає період творчого розквіту. Він – широко відомий український історик, чий науковий доробок добре відомий в Україні та за її межами. Вчений керує роботою аспірантів, консультує докторантів, готуючи зміну заслуженим ученим. Очолюючи відділ історії України другої половини ХХ ст. Інституту історії України НАН України, він спрямовує наукові пошуки підлеглих на нові, перспективні теми. Віктор Михайлович відіграє помітну роль у житті колективу Інституту історії України. Учений повний планів і творчих ідей, проєктів та з оптимізмом дивиться у майбутнє. Реалізувати їх – йому цілком під силу. І немає сумніву, що своїми працями і творчістю він не залишить байдужими колег та співробітників, історичну спільноту.